

istorija jedne recepcije: kako (ni)su čitali kodera... .

sava damjanov

*U slavu i spomen Đorđa Markovića Koderu
(1806—1891)*

KODERIUM, zagonetna reč koju bi pesnik *Romoranke*, taj istinski mag jezika, mogao pretvoriti u bezbroj neponovljivih reči-bića. Ali, u njegovom beskrajnom rečniku ona se javlja samo jednom, u pismu Mariji Milutinović (1858), da bi označila pesnikove jezičko-umetničke projekte, tj. njegov, Koderov Tekstualni Univerzum. Nije li nam tim Imenom on, koji je verovao da Ime zaista predstavlja Suštinu, sugerisao nešto važno, nešto što treba da respektuje svako ko na neki način ulazi u Koderov Univerzum (koji, naravno, mora biti tekstualni, tj. jezički)? Ako jeste, onda ovo mesto može samo tako da se zove: jer, ovde se tekstovi-hodočasnici klanjavu senima tog Univerzuma, u vreme kada se navršava 99 godina od smrti njegovog Tvorca. Da, upravo tako je moralno biti, ovaj prostor morao se otvoriti baš na 99-godišnjicu Koderove smrti (a ne, recimo, na stogodišnjicu — kako to obično biva!), jer samo mistični broj (99) može se posvetiti Onome ko je u svojim pismima pozdravljao demone, dopisujući na kovertama ili belinama magijsko-vraždžinske formule i poruke za htonska bića. Zato, ovaj KODERIUM treba shvatiti i kao svojevrsni spomenik (u znaku 99) Đoru Markoviću Koderu, jednom od najradikalnijih, najinovativnijih i najoriginalnijih stvaralaca u srpskoj književnosti, koji — zanemaren i poticen od te iste književnosti — pravi spomenik, u stvarnosti, još uvek nema... .

Sava Damjanov

1. ONO ŠTO PRETHODI POČETKU: NEKE OPSTE NAZNAKE

Istraživanje recepcije Koderovog dela u srpskoj književnosti bilo bi, nesumnjivo, znatno jednostavnije i lakše da je, kojim slučajem, sam gornji naslov (tačnije: mala dvosmislenost koju krije zagrada) jedini paradoks vezan za tu sferu. Na žalost [na žalost prevašodno po pesniku i njegovu delo, stvari stoje sasvim drugačije, pa proučavanje ove problematike podrazumeva nužno suočavanje sa nekoliko paradoksalnih činjenica.

Pre svega, Đorde Marković Koder, poput svih izrazito hermetičnih pisaca, nikada nije imao veliku (tzv. »širu«) čitalačku publiku. Međutim, za razliku od mnogih drugih umetničkih srodnika, on dugo, isuviše dugo (zapravo sve do naših dana) nije predstavljao intenzivniji izazov ni za elitne čitaocе: eruditne spisatelje, obrazovane kritičare, naučnike i teoretičare. Shodno tome, istorija recepcije Koderovog dela ispisuje se i kao svojevrstan »minus-postupak« (kako bi to rekao Lotman), pošto se — naročito u XIX i prvoj polovini XX veka — doista i realizovala više na fonu nečitanja, negativnog čitanja ili pak učitavanja nego kroz ozbiljan, svestran i razvijeni recepciski proces. Stoga je najčešće neophodna izvesna **rekonstrukcija** mnogih komponenti ključnih za ovaj kontekst, čak i kada je reč o (malobrojnim) tekstovima iz pomenutog perioda koji konkretnije promišljaju pesnikove radeve. Istraživača ove problematike u paradoksalnu situaciju dovodi i činjenica da sve do 1979. čak ni najelementniji pristup stvaralaštvu našeg pesnika nije bio lišen poteškoća: naime, tek je te godine — zaslugom Bože Vukadinovića i Dušana Ivanića — objavljen najveći deo njegove rukopisne zaostavštine¹, a do tada je u javnom opticanju bila jedino *Romoranke*, poetsko-prozni tekst publikovan još davnje 1862. Očigledno, uvid u Koderovo delo više od jednog veka bio je nepotpun, on je čitan uglavnom fragmentarno (ne i integralno!), čemu je takode doprinisala nedovoljna očuvanost i sredenost pesnikovih rukopisa, kojima je nedostajala odgovarajuća obrada, te i oni retki radoznalii duhovi, spremni da zavire u arhiv, nisu mogli dobiti sasvim jasnu sliku o njima sve dok se ova problematika nije počela rešavati tekstološki. Na žalost, ovakav nepotpun uvid prisutan je u izvesnoj meri i danas, s obzirom da u, inače sasvim valjano, izdanje Spevova iz 1979. nije uvrštena *Razjasnica [Slovar]* uz spev *Mitologije*, koja ne same da predstavlja — kao i u slučaju *Romoranke* — bitan i nedeljiv element tekture, nego sadrži i kvantitativno respektabilan materijal (234 rukopisne stranice!).² S druge strane, (što je takode svojevrstan paradoks) teško je pretpostaviti da ćešmo ikada steći celovit uvid u Koderov opus, jer je dobar dio tekstova zagubljen ili, najvjerovaljnije, trajno izgubljen,³ a to nesumnjivo svaku — pa i našu — recepciju stavlja u neugodan položaj primoravajući je često da u nedostatku fakata pribegava hipotezama, da barata tekstovima

kojima nedostaju brojne stranice na početku ili kraju, da se domišlja kakav je odnos među pojedinim spevovima i kako su oni, globalno, bili koncipirani... Najzad, možda se najkrupniji paradoks ove problematike sastoji u tome što Koderovo delo svojim suštinskim intencijama dovodi u pitanje upravo ubičajeno shvatanje pojma *recepција*, barem utoliko što taj pojam počiva na ideji racionalno-razumevajućeg čitanja; Koderu bi, možda, više odgovarao pojam *percepcija*, koji obuhvata šire — pa i intuitivne, iracionalne i sl. — mogućnosti primanja i usvajanja nekog fenomena. Stoga je proučavanje recepcije Koderovog dela u izvesnom sukobu sa samim sopstvom, jer se zasniva na otkrivanju i promišljanju recepciskih tragova vezanih za nešto što se samo uslovno može »recipirati«... .

Ipak, svi ovi (i eventualni drugi) paradoksi iz sfere same recepcije Koderovog dela, ili pak iz sfere istraživanja njenе istorije, ne protivreče svršishodnosti takvog istraživanja, koje — videćemo! — ipak nije determinisan telo beskrajnim brojem upitnika što uzalud iščekuju prave odgovore. Zapravo, već i osnovna paradigmata teorije recepcije, onako kako ju je još na samom početku koncipirao njen utemeljivač Hans Robert James⁴, nudi znatne mogućnosti aktivnog interpretacijskog odnosa prema problemima kao što su čitanost ili nečitanost nekog autora u određenom periodu, »estetička distanca«, »horizont očekivanja« čitalačke publike i »promena horizonta«, intencionalni i konkretni čitalac, »aktualizujuća recepcija« i »alteritet«, odnosno semantička i druga »učitavanja« vezana za čitaočeva istorijski uslovljena interesovanja, i t. sl. A baš ovakvu i srodnu problematiku otvaraju (odnosno podrazumevaju) pomenuti paradoksi i, uopšte, dosadašnja recepcija Koderovog dela! Shodno tome, upravo dominantne relacije u dosadašnjoj recepciji Đorda Markovića Koderu (odsustvo čitanja i manje-više proizvoljno »učitavanje«, odnosno hotimične ili nehotične recepciskih omaške), koje se još uvek javljaju, mogu predstavljati (a najčešće i predstavljaju) važne indikatore što upućuju na istorijski razlikujuće elemente i najdublje inovacije u okviru njegove tekture, dok oni redi, uverljivi, adekvatni i otkrivalački recepciski uvidi uvek ukazuju na neke bitne komponente te tekture i tako doprinose ozbilnjijem, svestranijem poimanju pesnikovog stvaralaštva. U krajnjoj instanci, ovakva perspektiva podrazumeva da smo shvatili i prihvatali činjenicu (češće neprijatnoj no priyatnoj!) da je, iščitavajući i procenjujući Koderove tekstove, srpska književnost otkrivala i mnoge važne: crte vlastite fisionomije, tačnije — da su sami ti tekstovi istovremeno »čitali« i vlastite čitaocе, stoga nikako ne bi smeli (pouka je stara, ali važi i danas!) kriviti ogledalo ako im je lice ružno... .

Najzad, u sklopu problematike u kojoj je reč, ne sme se smetnuti s uma ni to da je recepcija Koderovog dela, u hronološkom smislu, nije jedinstven fenomen, da se ona u različitim vremenima — bez obzira na pretežnu nedovoljnost ipak odvijala različito, te da, proučavajući je u dijahronoj perspektivi, moramo respektovati takve specifičnosti; upravo stoga, ovde

Đorde Marković Koder, *Spevovi*, Beograd 1979. U knjizi su objavljena četiri speva sačuvana u Rukopisnom deljenju Matice srpske, i to *San Materie srpske*, *Devesilje*, *Mitologije* i *Iskoni*. Spevove je pripredio za štampu Božo Vukadinović, a nakon njegove smrti taj posao je — redigovanjem, dopunama i tekstološkom obradom — dovršio Dušan Ivanić.

"Autograf" Slovara (rukopisni naslov), odnosno Razjasnice uz spev Mitologije, nalazi se u Rukopisnom deljenju Matice srpske u Novom Sadu, pod signatrom M. 7.665. Na žalost, paginacije i izvesne praznine jasno ukazuju da ni ovaj rukopis nije sačuvan u celini.

"Dušan Ivanić. Napomena," u Đorde Marković Koder, *Spevovi*, Beograd 1979, str. 464.

"Uostalom, to važi i za našu recepciju Koderovih tekstova, ukoško ona ostaje u okvirima »recepције«. Nebojša Vasović, jedan od najobiljnijih interpretatora Koderovog dela, u knjizi Poezija kao izvanumište (Beograd 1983), zalažeći se za jedu vrstu intuitivnog odnosa prema Koderovom Tekstu, za čitanje koje je oslobođeno (u najvećoj [mogućoj] meri), zdravorazumskih, racionalnih, logičkih premisa i mehanizama, i koje bi — kao tako predstavljajo adekvatvan analogon mističkom Jezuku Teksta.

ćemo opisati tu recepciju analizirajući tri osnovne istorijske faze kroz koje je prolazila.

**

Prva od tih faza vremenski se poklapa sa autorovim životom, tačnije — ona počinje njegovim najranijim pokušajima uključivanja u srpsku književnost (koliko danas znamo, to se zabilježe 1836. i 1837.⁹), a okončava se 1881., kada pesnik umire. Sam početak ove faze vezan je za nezabeležene, posredne recepcije tragove, koje je nužno — na osnovu postojećih činjenica — valjano rekonstruisati, a njen kraj za nekolicu nekrologa Koderu, objavljenih u tadašnjoj periodici. Između te dve tačke, recepciju njegovog dela reprezentuju malobrojni tekstovi-prikazi **Romoranke** (jedine knjige koju je Koder za života objavio), kao i — takođe neverlika — dokumentarna grada (epistolarna, memoarska i sl. recepcija svedočanstva iz tog vremena). Indikativno je da se posle smrti Dorda Markovića Koderu, odnosno posle nekrologa iz 1891., ovaj pesnik više od decenije uopšte nije pominjan u književno-recepčijskom kontekstu, tako da je i u tom smislu moguće govoriti o 1891. kao godini kada se okončava prva fază recepcije njegovog dela. Naravno, živi pisci su uvek, na ovaj ili onaj način, u životu, direktno vezi sa svojim delima (hteli to oni ili ne!), pa ni Koder u tom pogledu nije bio izuzetak: stoga je u ovoj fazi, kada su ga čitali (ili »čitali«) i procenjivali suvremenici, recepcija njegovog stvaralaštva — neuporedivo više na kasnije — uslovljena i istinski neobičnom, izvanserijskom pesnikovom ličnošću i nesvakidašnjim životom koji je vodio (u većini postojećih tekstova, videćemo, to sasvim otvoreno dolazi do izražaja). Najpoštije posmatrano, može se reći da u ovoj fazi recepcije preovladaju slabo i neadekvatno razumevanje Koderovog jezičko-umetničkog stvaralaštva, ali ne i totalno potcenjivanje ili radikalno negiranje njegovog književnog rada: suvremenici nisu bili **sasvim** indifferentni prema pesniku, ali se nisu intenzivnije udubljivali u hermetični svet **Romoranke** i ostalih Koderovih spevova...

2. POČETAK: KODER ŠALJE SVOJE PRVE PESME NA OGLED

Najraniji, doduše indirektni, podaci o recepciji Koderovog dela potiču — kao što smo već naglasili — iz 1836. i 1837., kada njegove pesme po prvi put napuštaju privatnost »stvaralačke laboratorije« i odlaze u svet, pri čemu ovo **po prvi put** valja ipak shvatiti uslovno, tj. isključivo u kontekstu sačuvane dokumentarne grade, respektujući istovremeno mogućnost da je pesnik i ranije nekome pokazivao svoje stihove (o čemu danas ne postoje pouzdana saznanja). Zanimljivo je da na samom (javnom) startu Koder, kome je tada već trideseta (pa se i ne može smatrati tipičnim mladim piscem — početnikom), odmah kuca na velika vrata naše literarne scene: naime, svoje neobjavljene radeove on 1836. šalje dvojici tada (uz Lukijana Mušićkog) najistaknutijih srpskih književnika, Milovanu Vidakoviću i Vuku Stefanoviću Karadžiću. Time ovaj budući jezički mag već od prvog trenutka nedvosmisleno iskazuje ne samo vrlo, vrlo visoke kriterijume koje je sebi postavio nego i izvesnu distancu prema sukobu između ovih pisaca, odnosno prema dosta oštrot suprostavljenosti stilskih struja koje su oni u prvoj polovini XIX veka kod nas reprezentovali. Koder je, po svemu sudeći, bio **izvan i iznad** isključivosti i na izgled nepomirljivih konfrontacija koje su potresale tadašnji srpski književno-kulturni prostor, nastojeći da u svakoj od protivstavljenih struja (odnosno u stvaralaštvu njihovih glavnih predstavnika) prepozna ono što je vredno i produktivno, ono što valja poštovati i afirmisati, ono sa čim — u krajnjoj liniji — i njegovog vlastitog stvaralaštva može kreativno komunicirati. Uostalom, o takvoj **sintetičkoj** vizuri najrečitije svedoče sami Koderovi tekstovi, u kojima istovremeno egzistiraju i poetički elementi starijeg klasicističkog i predromantičkog toka, ali i novijeg, romantičarskog koncepta. Tako, na primer, deseteračka poslanica **Na novo leto**, uz koju stoji mato na latinskom i napomena da ju je »pevao Georgij Marković Gospodinu Vidakoviću«, »V Pešte 1836. Januaria 1.¹⁰«, zapravo predstavlja **odu** čuvenom srpskom romansiju (na jednom mestu po edici sa Sokratom), koga je pesnik i inače veoma poštovao¹¹. S druge strane, Koder samo nekoliko meseci kasnije, 4. juna 1836. upućuje Vidakovićevom najoštretijem kritičaru i najozbiljnijem oponentu Vuku Karadžiću svoju pesmu **Ljubov Grlice** k svome drugu, uz napomenu da ne želi ništa publikovati dok upravo od njega ne dobiće »mjenje i strogu kritiku« i poslatom poetskom tekstu¹²: na taj način pesnik je jasno izrekao mišljenje o književnim kompetencijama našeg velikog reformatora, čiji je literarno-kulturološki rad — barem u to vreme — veoma uvažavao (na ovu činjenicu takođe upućuje i, Koderu tada bliska, Marija Milutinović Punktatorka u nekim pismima Vuku¹³).

Izgleda, međutim, da i pored visokog mišljenja koje je Dorde Marković Koder imao o ovoj dvojici, stilsko-poetički raznorodnih pisaca, oni nisu pokazivali sličan odnos prema njegovim ranim pesničkim ogledima. Doduše, sudeći po četiri sačuvana Koderova pisma Milovanu Vidakoviću¹⁴, čini se da je ostareli romansijer gajio prijateljska osjećanja prema znatno mladoj poeti, koji će mu u znak zahvalnosti »... za blage postupke i Sovete« u pismu od 9. januara 1837. poslati još jednu pesmu punu reči divljenja¹⁵. Ipak, u tim pismima ne nailazimo na neki podatak iz koga bi se moglo videti (ili barem naslutiti)

da je Vidaković u svojim eventualnim odgovorima komentarisao Koderove stihove, makar i kurtoaznim opaskama; stoga je bliža istini pretpostavka da je on ova poetska »poklon« primio hladno, uzdržano, u literarnom smislu nezainteresovano. Na kraju krajeva, od autora **Ljubomira u Jelisiju** i nije se mogla očekivati drugačija reakcija: njegov književni i životni put tada se već definitivno okončavao, a i inače, njegova literarna interesovanja i nastojanja bila su sasvim udaljena od Koderovih, toliko udaljena da dubli razlozi za eksplicitno afirmativan ili negativan odnos tu zapravo i nisu postojali (tačnije, tu se radilo o dve linije koje se mimoilaze). Kada je, opet, reč o Vukovom recepcijском doživljaju **Ljubovi Grlice k svome drugu**, pouzdano se zna jedino da je on 27. juna 1836. odgovorio na Koderovo pismo u kom je bila i navedena pesma¹⁶, ali znajući Vukovu književnu orijentaciju, teško možemo poverovati da je taj odgovor sadržinski bio bitno različit od (pretpostavljene) Vidakovićeve reakcije, naprotiv — pošto Vuk nije imao dlake na jeziku, niti je pokazivao veliku toleranciju prema onome što je bilo strano njegovim literarnim shvatanjima, za očekivati je da je iskazao ozbiljnu dozu kritičnosti i prema Koderovom tekstu. U prilog pretpostavci da Vukovo »mnenje i stroga kritika« **Ljubovi Grlice k svome drugu** nisu bili baš najpovoljniji, govor i jedno od pomijanjanih Koderovih pisama Vidakoviću¹⁷, iz kojeg se vidi da je pesnik tokom poslednjih meseci 1837. poslao Antoniju Arnotu, uredniku »Magazina za hudožestvo, književnost i modu«, dve pesme za ovaj, tada vrlo ugledan časopis, ali njihovi naslovi otkrivaju da u tu posiljku (sigurno s razlogom) nije uvršten i poetski tekst upućen Vuku godinu dana ranije (jako tada Koder nagoveštava, nameru da **baš** taj tekst publikuje — naravno, ako od Vuka dobije pozitivno mišljenje). Zanimljivo je da u istom pismu Vidakoviću nalazimo i svedočanstvo o Arnotovoj recepciji (tj. »recepцији«) Koderovih stihova, koja se najpreciznije može okarakterisati kao **ignoranska**, iza koje svakako ne stoji povoljan sud o primljenim pesmama: »Šta radi književstvo Srbsko? Šta Arnot, kom sam u List da dve pesme, pa do danas ni odgovora, iz Triestu sam mi poslao... da li je primio i kako mu se dopadaju...«¹⁸, gorko konstatajući i pita se istovremeno Koder, koji u Trstu boravi već četiri meseca i čeka Arnotovo »mnenje« o svojim pesmama. Urednički odnos Antoniju Arnota, koji je inače vrlo uspešno i kvalitetno vodio »Magazin za hudožestvo, književnost i modu«, ovog puta je u najmanju ruku bio nekorektan, bez obzira što je vrednosni sud koji stoji iza toga — s obzidom da ove pesme nisu objavljene u njegovom časopisu — više nego ocigledan...

Svakako da ovi rani, nepovoljni recepcijiski kontakti eminentnih čitalaca sa Koderovim književnim radovima utiču na to što se on nekoliko godina posle svih neuspelih pokušaja (tj. sve do 1843.) nije oglašavao na srpskoj literarnoj sceni. S pravom možemo verovati kako se njegov **javni** književni debi mogao odigrati i ranije da je 1836. odnosno 1837. dobio istinsku podršku od pisaca koje cenio i do čijeg je mišljenja, očito, država. Da li bi u tom slučaju njegova književna sudbina izgledala drugačije, da li bi u jednoj kompleksnijoj, raznovrsnijoj književno-jezičkoj situaciji, kakva je kod nas bila pre pobeda Vukovog pravca (dakle, negde po polovine XIX veka) i estetske kanonizacije »čistog« narodnog jezika, Koderovo delo bilo dočekano barem sa više pažnje i više sluha za njegov čudesni jezički iskorak? O tome možemo samo nagadati, no izvan toga, prethodno razmatrane činjenice dozvoljavaju nam da ustvrdimo kako pesnikovi prvi pokušaji zadobijanja izvesnog književnog legitimitema nisu bili sasvim uzaludni, barem utoliko što je — zahvaljujući njima — ostalo sačuvano jedno rano (a prema dosadašnjim saznanjima i **prvo**) poetsko ostvarenje Dorda Markovića Koderu (**Na novo leto**)...

Sledeći recepcijiski trag vezan za Koderovo delo, kao što smo već nagovestili, vodi nas u 1843., kada on zvanično autorski debituje u našoj književnoj javnosti. Te godine u uglednom listu za književnost i modu »Peštansko-budimski skoroteča«, naš pesnik prvi put publikuje svoje stihove: reč je o dujoj poetskoj celini podo naslovom **San grličin**, objavljenoj u tri nastavka¹⁹. Ako se prethodni recepcijiski tragovi (iz 1836. i 1837.) mogu označiti kao prva — dodeše implicitno — negativna, ili barem indiferentna (neutralno-nezainteresovana) čitanja Koderovog dela, onda bi recepcijiski odnos urednika »Peštansko-budimskog skoroteča« (a tokom 1842. i 1843. list su naizmenično uređivali Miloš Popović, Dimitrije Teodorović i Petar Ninković) trebalo smatrati prvim — takođe tekstualno neekspliciranim — poetički afirmativnim, vrednosno pozitivnim čitanjem, koje je, kao **takvo**, i dovelo do Koderovog, pomalo pozognog (u trideset sedmoj godini života), književnog debija. Zanimljivo je istaći da su prvi Koderovi objavljeni stihovi štampani nepotpisano, mada je njihov autor nesumnjivo bio poznat redakciji koja već naredne godine na stranicama lista donosi informacije o pesnikovim privatnim (neknjizevnim) poslovima²⁰. Inače, **San grličin** iz »Peštansko-budimskog skoroteča« predstavlja znatno sažet i skraćen odlomak iz **Sna Matere srpske**, Koderovog posthumno objavljenog (1979.) speva: u integralnoj verziji taj deo, s podnaslovom **San**, zauzima prostor od 1802. do 2356. stihova ovog speva, dok fragment publikovan 1843. sadrži 220 stihova²¹. Bez obzira na moguće razlogokoj su doveli do izostavljanja autorovog imena u »Peštansko-budimskom skoroteču« (da li je u pitanju štamparska greška, pesnikova želja da — u tom trenutku — ostane anoniman, ili pak nešto treće?).

(Nastaviće se)

⁹Hans Robert Jaus, *Estetika recepcije*, Beograd 1987., kao i zbornik *Theorija recepcije u naući o književnosti* (priredila Dušanka Matricki), Beograd 1978.

¹⁰Pavle Popović, *Jedna pesma Milovanu Vidakoviću*, »Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor«, knj. XV, sv. 1-2, 1935. str. 205-208 i Vaso Milinčević, *Prva pesma Dorda Markovića Koderu*, »Književna istorijska«, g. V, br. 17, 1972. str. 167-175 (autograf pesme o kojoj je reč nalazi se u Arhivu SANU obeležen sa r. 190/ruk. Srps. uč. dr.), u takode i *Vukova prepiska* (priredio Lj. Stojanović), knj. VII, Beograd 1913. str. 451, pismo CCCCXIII (Koderovo pismo Vuku od 4. juna 1836.); najzad, videti i Stanisa Vojinović, *Cetiri naštampana pisma Dorda Markovića Koderu*, Milovanu Vidakoviću, »Zbornik Matice srpske za književnost i jezik«, knj. XXXIII, sv. 2, 1985. str. 437-443 (ova pesma se čuvaju u Arhivu SANU pod signaturom 1421).

¹¹Vaso Milinčević, *Nav. delo*, str. 172.

¹²Stanisa Vojinović, *Nav. delo*, kao i Jakov Ignjatović, *Memori*, Beograd 1966. str. 325-328.

¹³Vukova prepiska

ka, nav. mesto.
¹⁴Vukova prepiska (priredio Lj. Stojanović), knj. VI, Beograd 1912. str. 18, pisma XXII, XXXVII, XXXIX. Ovde je zanimljiv (i indikativan) podatak da Koder u drugoj polovini tridesetih godina prošlog veka zapisuje u Potpisu narodne pesme, koju su izgleda, preko Punktatorke trebalo biti prosledio Vu-

¹⁵Stanisa Vojinović, *Nav. delo*, str. 38-41.

¹⁶Isto, str. 438.

¹⁷Sačuvana je samo Vukova napomena da je na Koderovo pismo odgovoreno 27. januari, ali ne i tekst tog odgovora.

¹⁸Vukova prepiska, (priredio Lj. Stojanović), knj. VII, nav. mesto.

¹⁹Pismo od 8. februara 1838. u Stanisu Vojinović, *Nav. delo*, str. 440.

²⁰Isto.

²¹Peštansko-budimski skoroteča«, g. III, br. 35, 4. maj 1844. str. 207. List obaveštava čitaoca da je »zimus« g. Marković otvorio školu matematike (zanat od kog se Koder i ranije u nekoliko navrata izdržavao), da tu školu finansira izvešnji Jovan Ninić, visoki državni činovnik, i to sumom od 1000 forinti godišnje...

²²Upor. Dorde Marković Koder, *Spevovi*, Beograd 1979., str. 67-84. **San grličin**, »Peštansko-budimski skoroteča«, g. II, nav. mesta.